

УДК 215 + 001.8 + 130.2

ТІМЕНІК ЗИНОВІЙ,

кандидат філософських наук, доцент кафедри історії України та етнокомунікації
Національного університету "Львівська політехніка", м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У СФЕРІ ФІЛОСОФОРЕЛІГІЙНИХ ІДЕЙ: ДУХОВНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

На основі спадщини українських філософів 1860-1930-х років уперше розкрито специфіку функціонування філософорелігійних ідей у взаємодії з методологією їх увиразнення. У статті автор розглядає ідею Бога крізь систему Його наймень, а також стосовно структури людини та світобудови, використовуючи етимолого-семантичний, структурний і функціональний підходи. Автор доходить висновку, що методологія дослідження ідеї Бога є поліваріантною.

Ключові слова: Бог; Божі найменья; ідея; типологізація; віровизнавча система.

Постановка проблеми та стан її дослідження. Історіософські спостереження здатні проектуватись у методологічні роздуми, унаслідок чого взаємообумовлені суміжні чинники актуалізують значення аналізованих ідей для сучасного українства - особливо під час затяжної кризи. Духовно-культурологічний рівень повинен стати орієнтиром для утвердження соборності національного духу - також через гармонізацію в духовних сферах.

З огляду на методологічну маловивченість теми виникає трудність, коли розкривати взаємообумовленість у підходах, методах, принципах, відношеннях, моделях і коли формується багатовимірний темпоритміка¹. Комплекс процесів спонукує до неординарних спостережень - тоді виникають нові глосарійні поняття: *кількапроцесуальне одночасся*², *одкровенознавство*³, *овірування*⁴. Інший блок проблем - осмислення процесів з

окремими ознаками синтезу (виявляється ситуативно в текстах через парадоксальні, на перший погляд, такі словосполучення, як *"різдвяні гороскопи"*⁵).

Названий блок проблем частково можна розв'язати через усвідомлення діалектичної єдності протилежностей, адже "розвиток філософії [рівно ж, як і філософії релігії - З. Т.] є дійсно рух між протилежностями і через протилежності [-] до синтезу" [21, с. 9].

Публікацій, котрі безпосередньо могли б стосуватися теми статті, наразі не виявлено. Натомість у роздумах Володимира Волошина йдеться про "методологічну свідомість" "пізнавальної парадигми" [див.: 6, с. 309], що здатна ідентифікувати себе також у просторі аналізованих ідей. Стосовно феномену безперервності філософорелігійних традицій, то дотичною є теза про вплив "україноментального клімату" в дослідницькій просторі XIX ст. [див.: 13, с. 899], вплив, якому властива фактично "постійно нескінченна варіативність" пам'яті конкретної духовної системи (за умов, уточнимо, реальних проявів моделі "колись-тепер" у (між)релігійних комунікаціях) [11, с. 104]. Сегментною є також позиція Юрія Чорноморця стосовно перспективного структурування в системі релігієзнавства нових галузей знання (передусім щодо філософії релігії, коли об'єктивізується доцільність системно "конституювати свою самостійність, осмислювати власну автономію") [22, с. 47-48].

Отже, автори ситуативно, дотично або сегментно в різних формах заторкнули нашу тему, однак не ставили собі за мету спеціально її розкривати.

Мета дослідження - на матеріалі спадщини українських мислителів 60-х рр. XIX ст. - 30-х рр. XX ст. здійснити ретроспективний аналіз особливостей їхніх методологічних роздумів стосовно ідеї Бога й системи наймень, а також (із погляду структури людини та світобудови) - з увагою до духовно-культурологічного контексту. Через функціональний, етимолого-семантичний та структурний підходи доцільно з'ясувати супровідну дію відповідних принципів, моделей, відношень (зокрема, з огляду на антиномії, що виникають).

¹ Уведення *"темпоритміки"* і похідних від неї доцільно з кількох міркувань. Маємо на увазі аналіз процесів, під час яких ритмом пронизується все довколишнє в найрізноманітніших часопросторових вимірах: від утвердження цілісності, гармонії - до елементів синтезу в Божому й людському світах. Створюється можливість розкривати внутрішню багатовимірну динаміку філософорелігійних комплексів щодо певного явища чи факту. Є спроба виявити й специфічні стани на (між)релігійних комунікаціях, а також - у міждисциплінарній просторі. За формою вираження темпоритміка - різномірна, багатоваріантна. З історіософського погляду є сенс твердити про ретротемпоритміку.

² *Кількапроцесуальне одночасся* - це усистематизовані зв'язки між глибинно-духовним рухом, світоглядними структурами й мисленням; мають певний рівень згармонізованості.

³ *Одкровенознавство* - сукупність систематизованих відомостей про надчуттєве пізнання Бога (Божества) чи обожествлення природи (її складових) через акт містичного осяяння (одкровення). Відтворює історію розвитку, сутність і структуру одкровення як міжрелігійного явища.

⁴ *Овірування* - поняття, що окреслює комплексні процеси, під час яких усталяється віра в Бога (Божества) або в обожествлення природних сил. Овірування виявляє семантичну варіативність, бо здатне утверджуватись у внутрішньовіровизнавчих процесах і на суміжжях становлення нової релігійної системи.

Витлумачені тут поняття (примітка 1-4) є авторськими, їх уведено в науковий обіг з експериментальною метою.

⁵ Див.: [Сліпий Йосиф]. [Архипастирське] послання з нагоди Різдва (25.XII.1969 - 7.1.1970) / [Йосиф Сліпий] // Благовісник. - [Рим], 1970. - Кн. 1-4. - С. 5.

Виклад основного матеріалу. У текстах українських мислителів запропоноване коло тем відображене неоднаковою мірою, що спричинено їх специфічним розкриттям і різними формами осмислення - через прихованість, імпліцитність чи проявлений вираз думки. Щодо стану в (між)релігійних комунікаціях і міждисциплінарнім просторі, то складність розкриття обумовлена найперше проявами внутрішніх дій.

Щодо функціонального підходу. Через нього можна сукупно охопити комплекс процесів у єдності з багатоступінчастим процесом міркувань. Свідченням чого є роздуми Миколи Бердяєва: "Ідея єдиного Бога [...] сама по собі не осмислює містичне начало світу [...]. Світ створений Богом через Логос, через Смысл. [...] Ідея Логоса була усвідомлена вже у грецькій [...] філософії, поєдналася з єврейськими очікуваннями Месії, стала основою християнської метафізики" [2, с. 315]. Методологічним чинником є тут багатоелементна модель ("усвідомлення-поєднання-очікування-утвердження"); вона спричинює різнофункціональність у кількох напрямках: крізь (між)релігійні комунікації, міждисциплінарний простір й у сфері аналізованих ідей. Діють супровідно ще дві моделі: "переосмислення старорелігійного - цілісність новорелігійного", "містична (божественна) діалектика - містичний реалізм". Засинхронізуються з названими структурами також відношення "Месія - Логос - (Розум - Слово - Христос) - Смысл", виражаючи в цьому разі суто бердяєвську позицію. Непроявно мовиться про можливість двох названих ідей взаємодіяти такою мірою, коли формування істинності й повноти нової віровизначної системи спричинює появу нового, самодостатнього вчення. І тоді зафункціонує вже нероздільне поняття - "Христос-Логос" [див.: 2, с. 287-334].

Тому нова віровизначна система - християнство - постає як синтез ідей Логоса з юдейськими сподіваннями на прихід Месії. Наслідково усталюється модель із психофізично-логічним спрямуванням крізь поступовий вираз ідей Бога (Божества) і системи найменш через такий конструктор, як "осмислення - усвідомлення - поєднання - утвердження". З позиції функціонального підходу алогічною видається ситуація, коли б одне релігійне вчення (зі своєю системою ідей) раптово зникло, а натомість несподівано з'явилося би зовсім інше, не маючи ані найменшого стосунку до попереднього. Тому нове утверджується повільно (за ще тривалого взаємоіснування зі старим, яке повністю не зникає, аби щоразу уберігати найсутнісніше для епох наступних). Отже, щодо багатовимірної змісту ідей, існує трансформаційно-адаптаційна система, де елементи міждисциплінарного простору гармонізовано здатні формувати філософорелігійне.

Із дещо інших позицій осмислює функціональність названих ідей Гавриїл Костельник: "Вічність Бога не є формальним здійсненням безконежного множення моментів. Як коло перескакує форму "кутів", так вічність перескакує форму "моментів" [...]. Існування Бога посідає таку форму, котра виключає форму початку й кінця" [16, с. 29]. Мисленнєвий ефект виражається в розв'язанні антиномії щодо гармонізації вічності й тимчасовості, щодо поняття "форма" як обмеженого окреслення матеріального і водночас як уособлення безмежного. Дослідник намагається усунути парадоксальну ситуацію, застосовуючи принцип аналогій, із тим, щоби поєднати його із принципом вільного розвитку й духовних видозмін. Філософ удається до математичних роздумів про безмежність кола (і водночас як такого, що цілком має виразну окреслено-обмежувальну форму). Також узятю до уваги очевидну обмеженість кута з одночасною абсолютизацією "форми", а розуміння кола

перенесено до сфери Божої безмежності. Відтак формується антиномічне відношення "(не)обмеженість форми - Бог".

Через функціональний підхід уможливлено осмислювати перехідні процеси - від (не)обмеженості до (не)уявленого - з погляду феноменологізації української традиції. Назване можна спостерегти, зокрема, у Петра Ліницького: "Найвища мудрість [Бога. - З. Т.] полягає у постійнім поєднанні старого з новим таким способом, щоби життя постійно оновлювалося, залишаючись тотожним та незмінним лишень в основних рисах і началах" [17, с. 563]. Ідеться про таку сферу, котра для виявів аналізованих ідей стає придатною за умови, коли зважати на сутнісно інакші взаємозв'язки змісту й форми. Тобто коли названі взаємозв'язки переростають у цілісні поєднання з елементами синтезу, де якраз і виявляє себе уже "змістоформа", а комплекс процесів відтворює модель "старе з новим - життєоновлення - тотожність і незмінність" (до чого супровідно долучається також принцип інваріантності).

Отже, є два різновиди усвідомлення безкінечності Бога. У Г. Костельника - "конкретика форми Божої безкінечності", а в П. Ліницького - вияви Того, Хто Наймогутніший, що переходять у простір ідей Божества.

Доцільним є розгляд і того, чи (не)існує якийсь єдиний першозразок справжнього релігійного життя. Василь Зеньковський ставив у прямий типологічний зв'язок два принципи - поступовості та справжності. Спільною засадою ставала зустріч людини з Богом через систему найрізноманітніших спілкувань, внутрішніх роздумів [див.: 9, с. 97]. Тоді визнавана справжність - повнота (нехай і відносна) нехристиянського (чи позахристиянського) духовного буття ґрунтується на низці засад, критеріїв, одним із яких є процес "освянення згори" [9, с. 97] (процес освянення в іншому контексті поєднано з філософією свободи)⁶. Тут урештєнюється контакт із Божеством і відбуваються складні внутрішні дії з поступово-поетапними сходженнями на шляху до Його пізнання. Тому онтолого-епістемологічні (водночас і психофізичні) моменти під час формування аналізованих ідей впливають на сприйняття Божих найменш навіть тоді, коли Бог у процесі віри, хоч і залишається формально невідомим, але - визнаним, тобто Тим, Який Є.

Підтвердженням є проповідництво Апостола Павла в Ареопазі, на пагорбі Ареса. Христовий учень звернув увагу на жертovníк із написом: "Незнаному Богові", якому елліни віддавали частку свого благовоління, хоч душею не могли ще тоді духовно збагнути Його як Сутність [див.: 3: (Ді. 17: 23)]⁷. Не вдаючись до екзегетики й не переходячи на позиції християнської філософії, є сенс осмислити сентенцію Апостола Павла з погляду філософорелігійного: "Ось Того, Кого навмання ви шануєте,⁸ Того я проповідую Вам" [3, (Ді. 17:23)]. Людина не знає, кому фактично поклоняється (епістемологічний чинник), але за духовною інерцією зберігає традицію шанування, підсвідомо звертаючи увагу на поки що Невідоме Божество (психофізичний і моральний чинники). У словосполучку "шанувати навмання" принаймні частково вкладено поняття "шанувати неусвідомлено". Прецедент поклоніння іншорелігійному Божеству усталівся в Новозавітній традиції не випадково - він мав відповідну традицію. Прикладом є Мойсей із його став-

⁶ Див.: Зеньковский В. Свобода и соборность / В. Зеньковский // Путь. - [Париж], 1927. - № 7. - Апр. - С. 3.

⁷ Ді. - тобто Діяння святих Апостолів, глава 17, стих (вірш) 23. - З. Т.

⁸ Курсив - наш. - З. Т.

ленням до системи єгипетських божеств або - грецькі філософи, коли виявляли пошану до фінікійської релігійної системи. Зосібно, стосовно світотворення: на мікрорівні - у фінікійців, на рівні атомарним - у греків.

Через функціональний підхід уможливлено простежувати й стани всередині ідеї - передусім у період духовних криз. "Через брак свіжого припливу нових ідей, - стверджував Маркеллін Олесницький, - і через нестачу мотивів до живих і різноманітних прямувань, єгипетське життя стало одноманітним, [...] набуло відтінку пасивності, бездушності, мертвеччини" [20, с. 361]. Саме такі розмисли сутнісно здатні "корегувати" суперечності між віровизнавчими засадами, практикою духовного життя. Непроявно визнано закономірне проникнення філософії релігії у міждисциплінарний простір.

Функціональний підхід взаємообумовлений з етимолого-семантичним; серед можливостей останнього: (не)розрізнення духа і тіла, наявність (відсутність) поняття про Божество, сутнісна доцільність поклоніння, етапи богоусвідомлення.

Свого часу Архимандрит Інокентій (Борисов) стверджував: "Не розрізняючи духа від тіла, творіння від Творця, природи від Бога, він [язичник. - З. Т.] не схоплює цілісності творіння, а бачить тільки угаєні прояви Божества, які приховані під зовнішньою оболонкою, - і сю зовнішність, як символ чогось безмежного, [він] обожествлює" [12, с. 16]. Інокентій прагне змоделювати внутрішню сутність процесів на шляху до істинного. Адже коли через принцип цілісності споглядати лишень "приховані прояви" Божества-Трансцендентного, то це вже є свідченням відповідного світоглядно-свідомісного рівня язичника. А через принцип поступовості - послідовності утверджується ідея Божества: від знання про нього - до його усвідомлення.

Відтак гармонізується аналітичне й синтетичне мислення на різних етапах розвитку релігійних систем через два мисленнєві потоки. Перший - відтворення суті сприйнятливої стани (діє через низку таких одночасно виражальних відношень, як "дух - тіло", "природа - Божество" "творіння - Творець"). Другий потік - у розмислах про темпоритміку вже цілісного сприйняття щоразу за участю відповідного рівня свідомості (коли певний символ указує на трансцендентне через матеріальне вираження) [див.: 6, с. 309].

У тогочасній українській філософорелігійній традиції символізація понять про Бога безпосередньо пов'язана була з відсутністю чи наявністю самого поняття про Божество. Тому (про що розмірковував Олексій Козлов) втілювалась в упереджувальній позиції місіонерів. Вони схильні були "приймати повну відсутність хоч якогось поняття про Бога, коли в дикунів нема жодних потреб визнання чогось подібного до християнського Бога. Тоді як брак поняття про Бога-Творця, Вседержителя⁹ тощо зовсім не перешкоджає тому, що є вищим, могутнішим від усього; нема жодної потреби, щоби під Богом¹⁰ неодмінно розумілась якась істота" [15, с. 451].

Ідеться про специфічне сприйняття аналізованих ідей стосовно епохи неіпостасності, коли елементи гносеолого-епістемологічних засад осмислення світу уможливлено поєднувати з усвідомленою необхідністю психофізичного чинника (передусім - на рівні уяви). Тому є реальним пройнятися суттю процесів вірування первісної, стародавньої та навіть тієї сучасної нам людини, віровизнавчі засади якої сприймаються як реліктові.

Згодом Сергій Булгаков не випадково зосередився на історіософії поняття "божество", та ще й з увагою до

його етимолого-семантичної універсалізації. "Поняття "божество", "бог", - зазначав він, - уживаємо наразі в найневизначенішому значенні, що охоплює різні релігії [...]. На такій стадії для трансцендентальної характеристики однаково, чи поклоняється людина колоді, пов'язуючи віру в божественне, або ж [-] триіпостасному Богові: сутнісною ознакою, що усталює природу релігії, є об'єктивний характер [...] поклоніння, пов'язаний із чуттям трансцендентності такого Божества"¹¹ [4, с. 594]. Сукупність духовних станів об'єктивно зреалізовувано в необхідне відчуття трансцендентності вищих сил, які в уяві первісної людини не могли мати навіть і такого ("множинного") наймення, передусім з огляду на невисокий рівень абстрактного мислення; вони сукупно уособлювались у новому понятті "Бог" уже з погляду пізнішої дослідницької думки. Бог для язичника - тільки емпіричність на підставі насамперед чуттєвого досвіду. Тому С. Булгаков висновково застерігав: істина релігійна й філософська не повинні розрізняватись, бо взаєміснування двох протилежних істин дуалістично суперечить самій сутності людського духу [див.: 4, с. 10-11]¹².

Другий методологічний підхід - етимолого-семантичний - через низку принципів дає змогу осмислювати зміну тяглість Божих наймень, виявляючи водночас засадничо спільні прикмети. Послугуючись, зокрема, принципом інваріантності, можна якнайширше трактувати поняття "трансцендентне" - аж до максимального наближення до поняття "Бог", "Абсолютне" та до інших виявів Сутнісного. Тобто інваріантність Трансцендентного є сама по собі уже феноменальною, бо спонукує до розмислів про нього і щодо безособистісного, і щодо іпостасного Єдиного (у своїй одинності, триєдності, багатопроявній множинності тощо), а також стосовно самих форм вияву - зооморфності, антропоморфності тощо.

З іншого боку, семантичне тлумачення все-таки вступає в певну суперечність, коли говорити про традицію наймень у релігійних системах. Адже "...слово Кириос, яким [...] замінювали єврейське слово [Єгова], як і слов'янське "Господь" аж ніяк не виражають [того] поняття, що міститься в єврейському слові "Єгова" [18, с. І]. І все ж, як винажок, його в тамтешньому перекладі Книги царств збережено. У решті випадків власні назви осучаснено, бо "...схожа точність попроварила б в інших назвах до незрозумілості"¹³ [18, с. І]. Іван Максимович мав на увазі трансцендентність, яка, залишаючись незмінним явищем духовного світу, водночас володіє потенційною прикметою метаморфозуватись у сфери

¹¹ Написання наше. - З. Т.

¹² У контексті висловленого якраз філософорелігійний погляд об'єктивізує також згармонізоване розуміння "забобону" - як одного із чільних елементів у язичницькій системі, що є дотичним в осмисленні аналізованих ідей. Термін "забобон" так і не набув цілісного витлумачення в сучасній науці. В усякому разі між християнсько-теологічним і філософорелігійним його розумінням (не говорячи про атеїстичну позицію) є сутнісні розбіжності. Якщо за радянської цензури "забобони" пояснювали як різновиди "пересудів", а саму лексему "забобон" узагалі не було пояснено (див.: Словник української мови: у 11-х т.: / [гол. редкол. акад. І. К. Білодід]; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. - Т. 3. - К. : Наукова думка, 1972. - С. 24-25), то згодом з'ясувалося, що "забобон" - "особливий - суціль [тут і далі курсив М. Н. - З.Т.] значущий і тому суціль вищий - діалог Людини зі Світом" (див.: Новикова Марина. Прасвіт українських замовлянь: [передмова] / Марина Новикова // Українські замовляння / [упоряд. М. Н. Москаленко]. - К. : Дніпро, 1993 - С. 16).

¹³ Курсив наш. - З. Т.

⁹ Написання наше. - З. Т.

¹⁰ Написання наше. - З. Т.

безпосередньо божественні, усупереч найменням Божества чи - Його можливостей (з увагою до світоглядно-свідомісних особливостей етносу, нації).

Отже, етимолого-семантичний підхід органічно уконтекстовується в методологічне осмислення ідей, передусім щодо історіософської тяглості сутності Того, Хто Найвищий з погляду найменш і з погляду віровизначої традиції.

Стосовно третього - структурного - підходу, то передусім тут наявна синхронізація можливостей попередніх двох. Промовистими є рефлексії Сильвестра Гоґоцького: "Можна й потрібно допустити деяку причетність, навіть спосіб нашого мислення до божественного начала життя, котре [тобто начало - З. Т.] мовби зходить у нашу свідомість і дає їй знати про себе; але вважати таке набування нашою думкою божественного діяння, [...] за самостан і самоздійснення божественного начала, що приписує, а потім знову знімає розсудкові форми пізнання, так що не залишається жодного місця для віри, бо ж ми мовби [є] присутні при творчій самотворенні Божества¹⁴ у нашій думці, [-] означає відразу ж і порушувати велич божественної сутності та суперечити реальним властивостям нашого мислення"¹⁵ [7, с. 530].

Тут проглядається критика Іммануїла Канта: маємо на увазі його позицію щодо розуміння розуму, який продукує за власним планом тільки те, що пізнає сам [див.: 14]. А за Сильвестром Гоґоцьким, людське не може повноцінно існувати без Божественного, бо ідея Бога стає цілісно необхідним елементом людського буття, - у якій би формі не виражалась. Мисленнєвість українського філософа сягає, отже, вищого, ускладненого ступеня, утверджуючи об'єктивну потребу структурованого багатоманіття пізнавальних процесів у часопростірній тяглості¹⁶.

Якщо зіставити низку історіософських поглядів, то одним із прикметних є розмисли Миколи Бердяєва: "На самому початку Бог відкривається людині в природі, у творчих сутностях буття, сповнених трепетної таємниці. Внутрішня віддаленість творіння від Творця перешкоджає бачити Бога: образ Бога роздрібнюється в [...] свідомості та сприймається міфологічно. У дохристиянських релігіях Бог був далеким і страшним або так затуманювався слабкістю людського зору, що вбачався у формі багатобожжя¹⁷. Для світу і до часу сталося відділення від Бога; у світі й у часі відбувається повернення до Бога" [2, с. 320-321].

У позмінно поетапно-последовному судженні (зі своєрідною ретротемпоритмікою) зафіксовано відразу кілька мисленнєвих напрямків; вони відтворюють дії, які у взаємозв'язку формують сутність Божества. З погляду одинності й множинності реалізовано такі принципи, як поступовість, последовність, цілісність, телелогічність.

Своє розуміння "єдності у множинному" запропонував Петро Авсенев (Архимандрит Феофан): "Язичники спинились на обоженні тварин і [...] повсякчасно прагнули принаймні надати йому якомога ліпший та розумніший сенс: у різних частинах природи мріяли вбачати самовладу та діяння божественних сил [...] і над багатьма богами поставляли на главу одного вер-

ховного. Усе воно засвідчує, що в душі людини наявне не лишень одне прагнення до Бога, а й вроджена ідея про Нього" [1, с. 64-65].

Непроявно утверджується думка про необхідність зважати на ситуацію під час формування нової віровизначої системи. Підкреслено духовну значеннєвість часу, коли ще не настала нова благодать, а старий (іншорелігійний) світ завершує своє буття. Тобто виникають нарізлі обставини: у (між)релігійних комунікаціях виникає потреба переосмислити позитивне зі старої системи багатобожжя. Але з плином часу частина колись позитивного волею обставин набуває згодом сумнівних вартостей (віровизначних, психофізичних, етичних, логічних тощо). Виникає ситуація, коли поняття позитивного при функціонуванні "колись" невідворотно трансформується в уже "інакше", а останнє своєю чергою усталюється в понятті "тепер". Тому модель "колись - тепер" ситуативно законтрактовує з моделлю "старе(чуже) - нове(своє)". У самому ж міжвіровизначному просторі поступово утверджено названі реалії, унаслідок чого переосмислюється весь комплекс до-тогочасних духовних вартостей. Виникає таке багатовимірне відношення, як: "своє (рідне) багатобожжя - своє (сумнівне) багатобожжя - своє (нове рідне) однобожжя".

Петро Авсенев розмірковує також про чинники моральної філософії, які в одночасі пронизують процесуальні стани названих конструктів. Припускаємо: таке було зроблено, аби водночас виділити феномен "доброго наміру" у язичників - шукати Божество. Приховано проглядається також вияв "божественної логіки" стосовно якомога кращого й розумнішого сенсу сприйняття Того, Хто Найвищий.

І чи не найсутнішим чинником стає тут реальність вроджених ідей у руслі концепцій Нового часу, зокрема, щодо Рене Декарта (маємо на увазі концепцію існування Бога із наявною в Нього (і в людині - загалом) ідеї найдосконалішого буття [див.: 8, с. 284]). Але в такому бутті через відношення "Бог - людина - Бог" неминуче починаються структурні зміни, на які звернув увагу Олексій Козлов: "Підставою для відносно докорінних реформ релігії у всіх народів стають переважно спостережені суперечності та незгідність у прикметах богів, у їхніх діяннях і чужань, а також у культурі або людських діях. [...] Тоді виникає намагання замінити різні імена Бога одним іменем і поєднати атрибути багатьох богів в атрибутах одного. Або навіть починаються сумніви в існуванні багатьох богів і ставиться запитання: чи не краще визнати одного Бога?" [15, с. 454].

Єдність у множинному розкрито через систему різноміжностної інтенсивності релігійного мислення. У цьому разі - через міжгалузевий процес догматичної переорієнтації зі збереженням моральних вартостей, які одночасно пов'язані з вартостями психофізичними, логічними ("чи не краще визнати одного Бога?"). Отже, етап трансформації (і самого "переінакшення") догматів у руслі (між)релігійних комунікацій повинен мати не контроверсійну зорієнтованість, а радше - творчу (до названої повинності сутнісно причинився пансіхизм Олексія Козлова).

І таке спрямування розмислів помітне в Ореста Новицького: "... вільний розвиток духу не вилучає у філософських вченнях розумної необхідності. [...] З іншого боку, розумна необхідність [...] не порушує свободи свідомості, яка філософує, бо така свідомість не є безпідставним свавіллям; [...] вона [також] має свій закон у докорінній сутності духу [...]; і на підставі того ж таки розумного закону сама випадковість окремих фактів

¹⁴ Написання наше. - З. Т.

¹⁵ Курсив наш. - З. Т.

¹⁶ Недаремно свого часу С. Булгаков зауважував: "усе нерухоме, [...] перебуває у зв'язку та здійсненні" [5, с. 339].

¹⁷ Курсив М. Б. - З. Т.

підноситься до розумної необхідності" [19, с. 4]. Дослідник прагне по-філософорелігійному осмислити поступовий розвиток ідеї Бога через "вільний розвиток духу", заперечуючи спроможність діяння в історії лише закону логічної необхідності та (непроявно) Геґелівського панлогізму.

Насамкінець варто зазначити: історіософська тяглість процесуальних чинників під час виявів аналізованих ідей періодично чи ситуативно пов'язана також із полемічними рефлексіями над спадщиною західноєвропейських філософів у сфері раціонального та ірраціонального.

Висновки

1. Отже, специфіка методологічного осмислення філософорелігійних ідей вимагає комплексного використання відповідних підходів, методів, із якими супровідно в одночасні зафункціонують принципи, відношення, моделі. Неоднозначні процеси спричинюють появу парадоксальних ситуацій, із яких формуються антиномії (їх частково розв'язано через гармонізацію чинних процесів і передусім - через темпоритміку, яка пронизує внутрішні стани ідей, сприяючи гармонізації в (між)релігійних комунікаціях та міждисциплінарним просторі.

2. Крізь хронологію віровизначних станів формуються контакти й взаємозв'язки між ідеями, а супровідно - духовно-культурологічний контекст, унаслідок чого виявляють себе елементи синтезу. Під час історіософських оглядів створюється ситуація, що спонукає до появи термінологічних новотворів (таких як темпоритміка, кількапроцесуальне одночасся, овірування).

3. Українська філософія релігії, її ідеї є багатомірними структурами; вони органічно обумовлені системою методологічних інновацій. У міжрелігійних комунікаціях "каскад" виниклих процесів засвідчує злагоджену взаємодію, виявляючи свої (часто приховані або непроявні) потенційні спромоги у виявах ідей. Розмірковуючи про здобутки наших мислителів, переконаємось: будуть українці стабільно усвідомлювати свій статус етнонації - своє духовне життя вони уперспективнять.

5. Усвідомлення ваговитості філософорелігійних ідей актуалізує місію нашої науки - утверджувати достоїнство української нації, непромінальне світобачення наших предків. Одним із першообов'язків науковця є досліджувати спадщину видатних мислителів, які творили часто в умовах заборон усього українського, зазнаючи моральних та фізичних переслідувань, зберігаючи, однак, українськість своєї душі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авсєнев П. С. (Архимандрит Феофан). Из записок по психологии / П. С. Авсєнев (Феофан Архимандрит) // Сборник из лекций бывших профессоров Киевской Духовной Академии Архимандрита Инокентия, протоиерея И. М. Скворцова, П. С. Авсєнева (Архимандрита Феофана) и Я. К. Амфитеатрова. Изданный Академиею по случаю пятидесятилетнего юбилея (1819-1869) еѣ. - К. : В типографии губернского управления, 1869. - [у 4 ч. в одному томі ; ч. 3]. - XVI с. + 246 с.
2. Бердяев Н. Происхождение зла и смысла в истории / Н. Бердяев // Вопросы философии и психологии [Москва]. - 1908. - Кн. 4 (94). - Сент.-окт. - С. 287-334.
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / [пер. Івана Огієнка]. - [Лондон] : Bible Society, 1962. - 1523 с.
4. Булгаков Сергей. Трансцендентальная проблема рели-

гии / Сергей Булгаков // Вопросы философии и психологии [Москва]. - 1914. - Кн. 4 (124). - Сент.-окт. - С. 580-652.

5. Булгаков С. О тварности / С. Булгаков // Вопросы философии и психологии [Москва]. - 1915. - Кн. 4 (129). - Сент.-окт. - С. 293-344.

6. Волошин Володимир. Методология наукового пізнання релігії: якою вона може бути сьогодні? / Володимир Волошин // Філософська думка. Sententiae: Спецвипуск IV: Герменевтика традиції та сучасності у теології та філософії. - 2013. - IV. - С. 309-318.

7. [Ґоґоцький С.]. Философский лексикон / [С. Ґоґоцький]. - К. : В Университетской типографии, 1872. - Т. 4: П. Р. С. - Вып. 1. - III с.+472 с. - (На титульному аркуші є "С. Г." - криптонім автора).

8. Декарт Р. Метафізичні розмисли / Р. Декарт ; [пер. з франц. З. Борисюк та О. Жупанського]. - К. : Юніверс, 2000. - 304 с.

9. Зеньковский В. О значении воображения в духовной жизни (по поводу книги Б. П. Вышеславцева "Этика преображенного эроса". - Париж, 1931) / В. Зеньковский // Путь. - [Париж], 1932. - № 32. - Февр. - С. 90-102.

10. Зеньковский В. Свобода и соборность / В. Зеньковский // Путь. - [Париж], 1927. - № 7. - Апр. - С. 3-22.

11. Ілляхова Марина. Темпоральна структура ідентичності / Марина Ілляхова // Українознавство. - 2012. - № 1(42). - С. 101-105.

12. [Инокентий Архимандрит]. Из лекций профессора Академии Архимандрита Инокентия по догматическому и нравственному богословию. Разд. 1. О религии вообще / [Архимандрит Инокентий] // Сборник из лекций бывших профессоров Киевской Духовной Академии Архимандрита Инокентия, протоиерея И. М. Скворцова, П. С. Авсєнева (Архимандрита Феофана) и Я. К. Амфитеатрова. Изданный Академиею по случаю пятидесятилетнего юбилея (1819-1869) еѣ : [4 ч. в одному томі]. - К. : В типографии губернского управления, 1869. - Ч. 1. - С. 1-92.

13. Історія філософії. Словник / [за заг. ред. д. ф. н., проф. В. І. Ярошовця]. - К. : Знання України, 2012. - 1087 с.

14. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант ; [пер. з нім. та прим. І. Бурковського]. - К. : Юніверс, 2000. - 504 с.

15. Козлов А. Сознание Бога и знание о Боге. Воспоминание об онтологическом доказательстве бытия Божия. (Продолжение) / А. Козлов // Вопросы философии и психологии [Москва]. - 1900. - Кн. 5 (30). - Нояб. - С. 558-567.

16. Костельник Г. Границі Вселенної / Г. Костельник. - Львів : З Друкарні Наук. т-ва ім. Шевченка. - 1924. - 61 с. - (Видання "Богословія" ; ч. 2).

17. Линицкий П. И. Значение философии для богословия / П. И. Линицкий // Труды Киевской Духовной Академии. - 1903. - № 12. - С. 557-563.

18. Максимович И. От переводчика [Першої Книги царств (Самуїлові)] / И. Максимович, проф. // Труды Киевской Духовной Академии. - 1861. - Янв. - С. I-II.

19. [Новицький Орест]. Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований. Соч[инение] Ор[еста] Новицкого : в 4 ч. / [О. Новицький]. - К. : В Университетской типографии, 1860. - Ч. I: Религия и философия Древнего Востока. - XV с. + 326 с.

20. Олесницкий М. А. Нравственность египтян / М. А. Олесницкий // Труды Киевской Духовной Академии. - 1885. - № 3. - С. 317-361.

21. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський // Філософські твори: У 4-х т. / [за заг. ред. В. Лісового ; з передмовою автора]. - К. : Смолоскип, 2005. - Т. 1. - С. 3-64.

22. Чорноморець Ю. Перспективи релігієзнавства у ХХІ столітті. Круглий стіл "Філософської думки" і "Релігієзнавчих нарисів" / Ю. Чорноморець // Філософська думка. - 2013. - № 3. - С. 39-54.

Тимэнык Зиновий,

кандидат философских наук, доцент кафедры истории Украины и этнокоммуникации
Национального университета "Львовская политехника", г. Львов

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ В СФЕРЕ ФИЛОСОФОРЕЛИГИОЗНЫХ ИДЕЙ: ДУХОВНО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

На основании наследия украинских философов 1860-х-1930-х годов впервые раскрыты особенности функционирования философорелигиозных идей во взаимодействии с методологией их большей выразительности. В статье автор рассматривает идею Бога через систему Его наименований, а также относительно структуры человека и мироздания, используя этимолого-семантический, структурный и функциональный подходы. Автор выводит заключение, что методология исследования идеи Бога есть поливариантной.

Ключевые слова: Бог; Божественные наименования; идея; типологизация; вероисповедческая система.

Timenyk Zynovii,

Ph.D, Associate Professor of Philosophy, National University "Lviv Polytechnic", Lviv

PECULIARITIES OF THE METHODOLOGICAL INNOVATIONS IN THE PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS SPHERE: SPIRITUAL AND CULTURAL CONTEXT

For the first time on the basis of the heritage of Ukrainian philosophers of 1860s-1930s specifics of the function of philosophical and religious ideas in the interaction with methodology is analyzed. In the article the author considers the idea of God thought the system of His names, using etymological and semantically approaches. Also the author analyzes the idea of God in anthropological and ontological meanings. With the help of structural approach the author clarifies the harmonization of the inner world of ideas. The functional approach helps to find the multidimensionality of thinking process when the elements of synthesis and the symphony are established. The author stresses: Ukrainian thinkers as Novytski, Gogotski, Linytski, Kozlov, Berdyaev, Kostelnyk and others were introduced the new approaches to comprehending of the idea of God on the border of interreligious communications and interdisciplinary space. Their specifics of methodological thinking is the attention for different manifestation of the temporal rhythm as one of the most effective constructs in the exploration of given idea. The second peculiarity is inclusiveness of the isolated elements from the different branches of knowledge (psychophysics, moral philosophy, the history of religion etc.) in order to penetrate in the inner worlds of Pagans and Christians. Since those thinkers consider the possibility of typification of the common and the different in the spiritual life of the representatives of those religions. Their typification attests the continuous improvement of the confessional systems of Paganism and Christianity. The author comes to the conclusion that the methodology of the exploration of the idea of God is the polyvariant.

Keywords: God; Godly names; idea; typification; confessional system.

REFERENCES

1. Avsieniev P.S. (Arkhimandrit Pheophan) (1869), A Collection of Lectures of Former Professors of Kievan Theological Academy Archimandrite Innokentij, Protoiereus I. M. Skvortsov, P. S. Avsieniev ((Arkhimandrite Pheophan) i Ya. K. Amfiteatrov, Published by the Academy on the Occasion of Its 50th Anniversary (1819-1869), part 3, *Publishing House of Governorate Administration*, Kyiv, pp. XVI s.+ 246 s. (rus).
2. Berdiaev N. (1908), *Voprosy Filosofii i Psikhologii*, book 4 (94), September - October, Moscow, pp. 287-334 (rus).
3. Ohienko Ivan [translat.] (1962), The Bible or Holy Scriptures, Old and New Testament. New word-for-word from Hebrew and Greek into Ukrainian, *Bible Society*, London, 1529 p. (ukr).
4. Bulhakov S. (1914), *Voprosy Filosofii i Psikhologii*, book 4 (124), September - October, Moscow, pp. 580-652 (rus).
5. Bulhakov S. (1914), *Voprosy Filosofii i Psikhologii*, book 4 (129), September - October, Moscow, pp. 293-344 (rus).
6. Woloshyn V. (2013), *Filosofska dumka. Sententiae: Spetsvypusk. Hermenevtyka tradytsii ta suchasnosti* [Kyiv], vol. IV, pp. 309-318 (ukr).
7. Gogotsky S. (1857), *Philosophical Lexicon*, vol.1, A.B.V., Kyiv, II s. + 579 s. + IV s. (ukr).
8. Dekart R. (2000), *Meditations on First Philosophy*, *Yunivers*, Kyiv, 304 p. (ukr).
9. Zienkovskii V. (1932), On the meaning of imagination in spiritual life (on the subject of the book *Ethics of Transformed Eros* by B. P. Vysheslavtsev), *Put*, no.2, February, pp. 90-102 (rus).
10. Zienkovskii V. (1927), *Freedom and Sovereignty*, *Put*, April, № 7, p. 3-22 (rus).
11. Illiakhova Maryna (2012), *Ukrainoznavstvo*, no.1(142), pp. 101-105 (ukr).
12. Inokentii Archymandryt (1869), From the Lectures of Academy Professor on Dogmatic and Ethical Theology. Part 1. On Region in General, in: A Collection of Lectures of Former Professors of Kiev an Theological Academy Archimandrite Innokentij, Protoiereus I. M. Skvortsov (Arkhimandrite Pheophan) and Ya. K. Amfiteatrov, Published by the Academy on the Occasion of Its 50th Anniversary (1819-1869), part 1, *Publishing House of Governorate Administration*, Kyiv, pp. 1-92 (rus).
13. Yarosohovets V. I. [editor] (2012), *History of Philosophy. Dictionary*, *Znannia Ukrainy*, Kyiv, 1087 p. (ukr).

14. Kant I. (2000), *The Critique of Pure Reason* [translation], *Yunivers*, Kyiv, 504 p. (ukr).
15. Kozlov A. (1900), *Voprosy Filosofii i Psikhologii*, book 4(29), September, pp. 445-460 (rus).
16. Kostelnik H. (1924), *Limits of the Universe*, in: *Taras Shevchenko Scientific Society Publishing*, Lviv, 61 s. (ukr).
17. Linitzkiy P. I. (1903), *Trudy Kiiievskoi Dukhovnoi Akadiemii*, no. 12, pp. 557-563 (rus).
18. Maksymovych I. (1861), *Trudy Kiiievskoi Dukhovnoi Akadiemii*, no. 1, pp. I-II (rus).
19. Novytskyi Orest (1860), *Works in 4 vols.*, part I: *Religion and Philosophy of Antique East*, Kyiv, pp. XV s. + 326 s. (rus).
20. Olesnitskii M. A. (1885), *Trudy Kiiievskoi Dukhovnoi Akadiemii*, no. 3, pp. 317-361 (rus).
21. Chyzhevskiy D. (2005), *Essays on the History of Philosophy in Ukraine*, *Writings*, vol. 1, *Smolokyp*, Kyiv, pp. 3-64 (ukr).
22. Chornomorets Yurii (2013), *Filosofska dumka*, no. 3, pp. 39-54 (ukr).

© Тіменник Зиновій

Надійшла до редакції 23.03.2015

УДК 37.015.31:57.081:001

ФЛЯНИНА НЕЛЯ,

*кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних наук
Національного фармацевтичного університету, м. Харків*

ЕКОЛОГІЧНА ЛІТЕРАТУРА ЯК ГУМАНІТАРНА ВІДПОВІДЬ НА ЕКОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ

У статті розглядається феномен екологічної літератури як гуманітарної реакції на екологічні виклики сучасності. Автор доходить висновку, що екологічна література, репрезентована різними за формою та жанрами текстами, у специфічний спосіб пов'язує між собою науку, освіту, філософію, політику, сприяючи входженню природоохоронних ідей у широке культурне поле.

Ключові слова: гуманітарна відповідь; екологічна література; текст; культура.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Екологічні проблеми, що перетворилися на один із найбільших глобальних викликів сучасності, не залишають байдужими нікого. До переосмислення світу природи, місця в ньому людини та наслідків людської діяльності активно долучаються представники гуманітарної сфери.

Під час намагань зрозуміти сутність та причини екологічних криз і вироблення пропозицій щодо їх подолання спостерігається актуалізація літератури, присвяченої дикій природі, різним аспектам взаємодії людини з навколишнім середовищем, у тому числі й драматичним для довілля та людей наслідкам економічного зростання тощо. До такої літератури належать наукові, науково-популярні та художні тексти, зокрема есеїстика за авторства вчених, письменників, активістів природоохоронного руху, філософів, політиків.

Через ці тексти їхні автори намагаються донести до широкого загалу власне, персоніфіковане бачення розв'язання проблем, що постали перед людством загалом та його окремими групами, окремими громадами.

Роль літератури в осмисленні екологічних викликів сучасності належить до новітніх напрямів міждисциплінарних досліджень, який стрімко розвивається, про що, зокрема, свідчить діяльність Європейської асоціації з вивчення літератури, культури та довкілля (European Association for the Study of Literature, Culture and Environment - EASLCE) [8]. На особливу увагу заслугове висвітлення феномену літератури як чинника екоосвіти та формування екологічної свідомості.

Мета статті - розглянути феномен екологічної літератури як гуманітарної реакції на екологічні виклики сучасності та її роль у здійсненні екологічної освіти, спираючись на тезу Ю. Габермаса про необхідність "усунення видової різниці" між різними видами літератури. У нашому дослідженні йдеться про наукову, науково-популярну та художню літературу з екологічної проблематики. Реалізація цієї мети також сприятиме подальшій розробці методологічних підвалин для інтеграції природничо-наукового та гуманітарного знання в сучасній екологічній освіті.

Виклад основного матеріалу. Різні за формою та жанрами тексти у специфічний спосіб пов'язують між собою науку, освіту, філософію, політику, сприяючи входженню наукових ідей у ширше культурне поле. Для аналізу цього феномену доречно звернутися до праці Н. Кетрін Хейлз "Як ми стали постлюдством: віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці" [7], щоб оцінити, наскільки її спостереження та висновки можуть поширюватися на екологічну літературу.

Літературні твори, пише Н. Кетрін Хейлз, розглядають цілий спектр питань, що їх наукові праці висвітлюють лише уривчасто, включно з етичними й культурними наслідками, наприклад, кібернетичних технологій. "Літературні твори, - зауважує авторка, - це не просто пасивні канали. Вони активно формують і значення технологій, і значення наукових теорій в культурному контексті. Вони також втілюють положення, подібні до тих, які пронизують наукові теорії в критичних точках" [7, с. 45]. Важливою також є її думка про те, що "культура